

URTX

MISÈRIA I CONTROL POLÍTIC A LA COMARCA DE L'URGELL
DURANT EL PRIMER FRANQUISME

Antonieta Jarne

MISÈRIA I CONTROL POLÍTIC A LA COMARCA DE L'URGELL
DURANT EL PRIMER FRANQUISME

Abstract

Este artículo analiza las durísimas condiciones de la vida cotidiana en la inmediata postguerra a través de las actividades benéficas desarrolladas por Auxilio Social en las diferentes poblaciones de la comarca de Urgell. El repaso de la caridad administrada a la población adulta y, especialmente, a la infantil evidencia que la política social, inserida en el contexto fascista del Estado, fue inseparable del combate ideológico. Bajo los parámetros del nacionalsindicalismo y el nacionalcatolicismo, la beneficencia fue instrumentalizada como un recurso más para estigmatizar a los vencidos de la Guerra Civil.

This article analyses the very hard conditions of the daily life in the immediate postwar through the charitable activities developed by Auxilio Social in the different populations of Urgell region. The review of the charity administered to the adult population and, especially, to child ones shows that the social politics, inserted in the fascist context of the State, were united of the ideological fight. Under the parameters of the Falange's doctrine and the nationalcatolicism, the charity was used as a resource more to stigmatize the defeated population of the Civil War.

Paraules clau

Franquisme, Auxilio Social, comarca de l'Urgell, beneficència, control polític.

Un dels elements que reiteradament formà part de l'imaginari col·lectiu de la immediata postguerra fou, juntament amb l'exercici sistemàtic de la violència política, l'extrema duresa en la vida quotidiana centrada en l'escassetat d'aliments. La ciutat de Tàrraga i gran part de les poblacions de la comarca de l'Urgell no en foren l'excepció. El feixisme espanyol, present des del 15 de gener de 1939, va omplir aquest paisatge social de pobres i vençuts,¹ per la qual cosa l'assistència benèfica constituí un nítid termòmetre per mesurar el nivell de les precàries condicions de vida de la població. Així, doncs, és imprescindible situar Auxilio Social de la Falange com a eix vertebrador de l'anàlisi d'aquest article, ja que es va convertir en la principal organització dedicada a administrar la caritat. Una beneficència que, alhora, sempre fou indestruïble del combat ideològic. Tal com manifestava el mateix organisme:²

El Estado español tiene hoy en Auxilio Social un órgano poderoso, que lleva a las entrañas del pueblo su voluntad de justicia. Que no se contenta con remediar pasajeramente el hambre y los dolorosos problemas de la España rescatada trozo a trozo del marxismo, sino que, en pugna honrada, les busca soluciones totales.

Les solucions totals a què es referia tenien molt a veure amb l'adoctrinament de valors nacional-

sindicalistes i nacionalcatòlics de la societat. En la «nova» Espanya urgia endegar un procés ressocialitzador en el qual Auxilio Social esdevingué un dels estendards encarregats d'exaltar la victòria franquista i estimular la política natalista amb caràcter totalitari. Per fer-ho, instrumentalitzà la beneficència i la investí d'una nítida funció política, cosa que li atorgà tot el poder per estigmatitzar la població vençuda.³ Això feu que les activitats d'Auxilio Social sovint tinguessin molt poc a veure amb la caritat i la fe cristiana, i molt amb l'obligat compliment de sagraments com el baptisme, la comunió o la legalització de les unions de fet mitjançant el matrimoni eclesiàstic. Auxilio Social fou, en definitiva, un dels més importants instruments de legitimació del franquisme, cosa que va significar que la dura subsistència durant la postguerra fos també un problema polític.

La beneficència institucionalitzada: una qüestió política

Dins l'organització Auxilio Social, les anomenades Cocinas de Hermandad van ser, indubtablement, una de les seccions més importants. Destinades a alimentar els adults més necessitats, es van estendre ràpidament per molts pobles de les comarques de Lleida. El juliol de 1939, ja hi havia vint-i-nou localitats acollides a aquesta modalitat.

¹ Una radiografia dels diferents àmbits targarins en els primers moments es troba a N. BONET, A. CARDONA i G. CORBELLA (2008), *Tàrraga, 1936-1951. Aproximació a la repressió, l'exili i la vida quotidiana*, Tàrraga, Museu Comarcal de l'Urgell. També a J. ESPINAGOSA (1992), «Nueva Tàrraga, el setmanari de Tàrraga durant el franquisme. Anys 1944-1949», *URTX. Revista Cultural de l'Urgell*, núm. 4, p. 199-220. D'altra banda, les duríssimes condicions de vida i de treball han estat estudiades, a través de la fàbrica J. Trepal, per J. BONALES (2014), *El model social franquista dins la fàbrica J. Trepal de Tàrraga. Relacions laborals i condicions de vida (1939-1961)*, Tàrraga, Ajuntament de Tàrraga.

² *Obra Nacional Sindicalista de Protección a la Madre y al Niño* (1939), Madrid, Ediciones del Auxilio Social.

³ Sobre la importància d'Auxilio Social com a instrument de control social, vegeu C. MOLINERO (2003), «La política social del règimen franquista. Una assignatura pendiente de la historiografia», *La Guerra Civil. Ayer*, núm. 50, p. 319-331. També M. ORDUÑA (1996), *El Auxilio Social (1936-1940). La etapa fundacional y los primeros años*, Madrid, Escuela Libre, un treball fonamentalment descriptiu. Molt més analític és l'article P. CARASA (1997), «La revolució nacional-asistencial durante el primer franquismo (1936-1940)», *Historia Contemporánea*, núm. 16, p. 89-140.

tat, que ràpidament van arribar a trenta-sis a final d'any. Augmentava el nombre de poblacions i també el de racions distribuïdes, molt especialment durant els mesos d'hivern de 1939-1940.⁴

A la comarca de l'Urgell, durant aquest període de màxim rigor, s'establiren Cocinas de Hermandad en tres localitats, una de les quals, Agramunt, també era una població «adoptada por el Caudillo», cosa que significava que l'Estat n'assumia la reconstrucció a través de Regiones

Devastadas, a causa dels altíssims nivells de destrucció soferts. Les dades de l'activitat desenvolupada s'indiquen a la taula 1.

Tot i que el nombre més gran de racions va ser a càrrec de Cocinas de Hermandad, convé subratllar que l'extensió més àmplia del repartiment de menjar va correspondre a una altra secció, Auxilio (o Socorro) en Frío, consistent en la distribució d'aliments que després eren cuinats i consumits per la població en els domicilis particulars. Òbviament, era una secció que comportava menys despeses, ja que era més econòmica i no necessitava tanta infraestructura per mantenir-se.⁵

Taula 1. Racions d'aliments distribuïts per Cocinas de Hermandad a poblacions de l'Urgell, 1939-1940

		Agramunt	Bellpuig	Tàrrega
1939	Juliol	936	744	3.420
	Agost	946	618	3.534
	Setembre	920	690	3.420
	Octubre	966	775	3.100
	Novembre	1.072	690	3.000
	Desembre	1.065	930	2.635
1940	Gener	930	930	2.635
	Febrer	878	838	2.105
	Març	930	611	2.605
	Abril	662	1.660	2.670
	Maig	558	713	2.635
	Juny	570	690	1.140
	Juliol	589	899	1.271
	Agost	589	899	1.395
	Setembre	420	900	1.350
	Octubre	465	961	1.395
	Novembre	450	930	1.410
	Desembre	527	961	1.612

El més significatiu, però, és que, segons les normes de la institució Auxilio en Frío, només es podia instal·lar a les localitats on no hi hagués Cocinas de Hermandad.⁶ No obstant això, l'organisme es va saltar les pròpies normes, atesa la situació d'extrema misèria de bona part de la població, i va permetre la coexistència d'ambdues seccions. Fou un exemple diàfan la població d'Agramunt, tal com es pot observar a les taules inserides i es repeteix en altres localitats de les comarques de Lleida.

El juliol de 1939, Auxilio en Frío va repartir un total de 26.783 racions d'aliments a tota la província. Les xifres van augmentar fins a arribar al mes de gener de 1940, en què es va registrar el punt àlgid: 60.042 racions repartides en cent vint-i-sis poblacions.⁷ Les quinze localitats de la comarca de l'Urgell i l'activitat que hi desenvolupà Auxilio en Frío s'indiquen a la taula 2.

Font: Elaboració pròpia a partir de la documentació d'Auxilio Social. Arxiu Històric Provincial de Lleida (AHPL).

Taula 2. Racions d'aliments distribuïts per Auxilio en Frío a poblacions de l'Urgell, 1939-1940

		Agramunt	Anglesola	Bellpuig	Castellnou de Seana	Castellserà	Montclar
1939	Juliol		352			1.085	527
	Agost		775	60		915	323
	Setembre		780	630		848	483
	Octubre		915	450	487	928	403
	Novembre		1.050	936	438	900	378
	Desembre		1.085	1.338	366	899	372
1940	Gener		1.085	1.519	372	1.023	372
	Febrer		1.015	1.479	334	858	348
	Març	806	1.116	4.991			
	Abril	780		4.860			
	Maig	713		5.456			
	Juny	690		4.740			
	Juliol	558		5.331			
	Agost	620		5.331			
	Setembre	660		5.070			
	Octubre	682		4.140			
	Novembre	630		4.050			
	Desembre	682		4.185			

Font: Elaboració pròpia a partir de la documentació d'Auxilio Social. Arxiu Històric Provincial de Lleida (AHPL).

⁴ Més extensament, a A. JARNE (2005), «Vencidos y pobres en la Cataluña rural. La subsistencia intervenida en la postguerra franquista», *Historia del Presente*, núm. 5, p. 167-184.

⁵ Cocinas de Hermandad tenien unes despeses d'1,30 pessetes per persona i les d'Auxilio en Frío eren d'1 pesseta.

⁶ *Normas y orientaciones para delegados provinciales* (1939), Madrid, Ediciones del Auxilio Social.

⁷ Més extensament, a A. JARNE (2005), «Vencidos y pobres en la Cataluña rural. La subsistencia intervenida en la

Taula 2. Racions d'aliments distribuïts per Auxilio en Frio a poblacions de l'Urgell, 1939-1940 (cont.)

		Ossó	Rocafort	Sant Martí de Maldà	El Talladell	Tàrrega	Tornabous
1939	Juliol						1.093
	Agost		96		62		768
	Setembre		240	240	60		990
	Octubre		248	234	62		1.023
	Novembre		240	260	60		1.170
	Desembre		248	337	62	372	1.170
1940	Gener	156	280	408	62	2.232	992
	Febrer	87	261	377	58	1.740	928
	Març					1.860	
	Abril					1.920	
	Maig					2.387	
	Juny					2.280	
	Juliol					2.511	
	Agost					2.511	
	Setembre					2.430	
	Octubre					2.573	
	Novembre					2.520	
	Desembre					2.604	

Font: Elaboració pròpia a partir de la documentació d'Auxilio Social. Arxiu Històric Provincial de Lleida (AHPL).

Taula 2. Racions d'aliments distribuïts per Auxilio en Frio a poblacions de l'Urgell, 1939-1940 (cont.)

		Vallbona de les Monges	Verdú	Vilagrassa
1939	Juliol			465
	Agost	124	233	403
	Setembre	120	498	390
	Octubre	93	536	434
	Novembre	90	435	420
	Desembre	93	511	434
1940	Gener	93	558	434
	Febrer	87	522	
	Març		1.953	
	Abril		2.040	
	Maig		2.046	
	Juny		1.950	
	Juliol		1.950	
	Agost		1.950	
	Setembre		1.830	
	Octubre		1.953	
	Novembre		1.890	
	Desembre		1.953	

Font: Elaboració pròpia a partir de la documentació d'Auxilio Social. Arxiu Històric Provincial de Lleida (AHPL).

Aquestes ingents xifres no han d'ocultar que el racionament dietètic, així com la distribució, eren absolutament insuficients. Un decret del 28 de juny de 1939 establia quins aliments i la quantitat que se n'havia de lliurar, i que eren diferents si es tractava d'un home adult, una dona adulta, una persona de més de seixanta anys o un menor de catorze.⁸ Això no es va complir mai. L'inventari de les existències que hi havia al magatzem provincial evidenciava l'absència de nombrosos productes i l'escassetesa d'aliments bàsics i imprescindibles per a una mínima alimentació adequada. Així, per exemple, el des-

embre de 1939, al magatzem provincial d'Auxilio Social, només es disposava de 60 quilos de mongetes, 950 de llet en pols, 482 de pasta de sopa i 900 de patates, bàsicament. I tot això per abastir totes les seccions establertes a les comarques de Lleida. Aquestes quantitats, amb lleugeríssims canvis, es van anar repetint als inventaris dels anys immediatament posteriors.⁹ I l'empobriment de la població no va minvar en absolut. Un informe mèdic emès per la mateixa institució, datat el 1942, assenyalava:¹⁰

Los menús no alcanzan ni con mucho a satisfacer las necesidades del organismo ni en reposo absoluto, tanto por su valor calórico como por la calidad de los mismos, y es tal su deficiencia que podríamos asegurar la terminación en plazo breve en alguna de las enfermedades carenciales, especialmente la del gran síndrome de diarreas y edemas del sugeto [sic] sometido a este plan de alimentación, incapacitándole para el Trabajo, sino [sic] le causa la muerte [...].

En aquestes condicions, no resulta inversemblant sostenir que la misèria fou un recurs utilitzat per al control polític i social, executat eficaçment per Auxilio Social.¹¹ Això, acompanyat d'unes irregularitats que porten a considerar més que probables arbitriarietats a l'hora d'administrar la beneficència.

Un segment de la població amb una supervivència extremament fràgil fou la infantil, fos per malalties infeccioses com la tuberculosi, per la deficitària nutrició o pel patiment provocat per la pèrdua de familiars.¹² Al llarg del 1939, es van

postguerra franquista», *Historia del Presente*, núm. 5, p. 167-184.

⁸ La ració estàndard per a un home consistia, diàriament, en 400 grams de pa, 250 de patates, 100 de llegums (arròs, llenties, cigrons o mongetes), 5 decilitres d'oli, 10 grams de cafè, 30 de sucre, 125 de carn, 25 de carn de porc, 75 de bacallà i 200 de peix fresc.

⁹ Documentació d'Auxilio Social. AHPL.

¹⁰ Documentació d'Auxilio Social. AHPL.

implantar vint-i-quatre menjadors infantils en diversos llocs de la província, la màxima concentració dels quals es va donar en aquelles zones que havien estat directament afectades pel front de guerra. Tres localitats urgellenques van disposar de menjador infantil, les mateixes que comptaven amb Cocinas de Hermandad: Agramunt, Bellpuig i Tàrrega, l'activitat de les quals es detalla a la taula 3.

Taula 3. Racions d'aliments distribuïdes pels menjadors infantils a poblacions de l'Urgell, 1939-1940

		Agramunt	Bellpuig	Tàrrega
1939	Juliol	642	868	2.040
	Agost	781	1.121	2.325
	Setembre	740	1.200	1.650
	Octubre	685	1.395	1.550
	Novembre	722	1.260	1.550
	Desembre	785	1.488	1.395
1940	Gener	769	1.488	3.007
	Febrer	704	1.392	1.395
	Març	744	1.373	1.305
	Abril	450	1.170	1.200
	Maig	283	1.209	1.240
	Juny	330	1.170	1.200
	Juliol	403		1.085
	Agost	403		1.085
	Setembre	390		1.050
	Octubre	403		1.240
	Novembre	406		1.200
	Desembre	465		1.271

Font: Elaboració pròpia a partir de la documentació d'Auxilio Social. Arxiu Històric Provincial de Lleida (AHPL).

L'hivern de 1939-1940 fou extremament dur. Si laminem les dades, n'obrim el focus i situem l'activitat d'Auxilio Social a les localitats urgellenques al costat del cens de població existent, podem observar amb nitidesa el gran impacte de la fam i la manca de necessitats bàsiques cobertes, unes circumstàncies que afectaven la pràctica totalitat de la població. Les dades referents al mes de gener de 1940 s'indiquen a la taula 4.

Taula 4. Censos de població i racions d'aliments distribuïdes el gener de 1940

	Població	Menjadors infantils	Cocinas de Hermandad	Auxilio en Frío	Total
Agramunt	2.603	769	930		1.699
Bellpuig	3.131	1.488	930	1.519	3.937
Tàrrega	6.214	3.007	2.635	2.232	7.874

Font: Elaboració pròpia a partir de la documentació d'Auxilio Social. Arxiu Històric Provincial de Lleida (AHPL). Institut Nacional d'Estadística (INE).

¹¹ En aquest sentit, Michael Richards és taxatiu, ja que considera que l'extrema precarietat de la immediata postguerra fou una situació voluntàriament escollida pel franquisme per poder seguir accentuant la submissió de la població (M. RICHARDS (1999), *Un tiempo de silencio. La Guerra Civil y la cultura de la represión en la España de Franco, 1936-1945*, Barcelona, Crítica).

¹² Més àmpliament a A. JARNE (2004), «Niños “vergonzantes” y “pequeños rojos”. La población marginal infantil en la Cataluña interior del primer franquismo», *Hispania Nova. Revista de Historia Contemporánea*, núm. 4, p. 25-42.

¹³ *Obra Nacional Sindicalista de Protección a la Madre y al Niño* (1940), Madrid, Ediciones del Auxilio Social.

¹⁴ M. SANZ BACHILLER (1939), *La mujer y la educación de los niños*, Madrid, Ediciones del Auxilio Social.

¹⁵ La llar de San Juan registrà la primera entrada el 15 d'abril de 1938, immediatament després de l'ocupació militar. Fou clausurada el 8 de març de 1961. Durant aquests anys, un total de cent cinquanta-un nens van passar per aquestes instal·lacions.

Estigmatització i pobresa de la població infantil

La Obra Nacional Sindicalista de Protección a la Madre y al Niño tiene como objeto el amparo moral y material de la maternidad, la protección al niño desde el seno materno, la lucha con armas de higiene y de cultura contra la mortalidad infantil, la formación inicial —espiritual y física— de las nuevas generaciones y el afianzamiento de la vida familiar.¹³

Aquesta era la secció que més bé simbolitzava el paradigma del que representava Auxilio Social. Tot i que l'objectiu immediat era assistir els orfes de guerra, la màxima expressió dels seus anhels era el foment d'una política demogràfica que contribuís a l'augment de la població i a enfortir-la per a «la gloria futura de la Patria». La fundadora, Mercedes Sanz Bachiller, exhortava així les dones espanyoles: «Todo lo que hagáis por esos niños lo hacéis por España».¹⁴

L'Obra Nacional Sindicalista de Protección a la Madre y al Niño es concretava en la creació de llars infantils, concebudes molt més enllà de les convencionals guarderies. D'acord amb la importantíssima norma que establí l'obligada separació de sexes, a les comarques de Lleida, s'establiren dues llars infantils: la dels nens, a la localitat de Tremp (Pallars Jussà),¹⁵ i la de les nenes, a Tàrrega. La llar de Tàrrega, anomenada Santa María, començà a funcionar el 2 de juny de 1939, i fins al 21 de març de 1961 hi foren acollides un total de cent trenta-quatre nenes. Les corresponents entrades i sortides, distribuïdes per anys, es detallen a la taula 5.

Tot i l'opacitat dels llibres de registre de la institució i l'escassa informació que s'hi apunta,

Taula 5. Registre de l'activitat de la llar de Santa Maria de Tàrrega

	<i>Entrades</i>	<i>Sortides</i>
1939	15	
1940	25	
1941	4	
1942	1	
1943	3	
1944	4	
1945	3	
1946		
1947	8	30
1948	7	10
1949	7	4
1950	3	3
1951	5	4
1952	4	4
1953	8	6
1954	8	9
1955	4	12
1956	5	5
1957	3	2
1958	13	11
1959	3	5
1960	1	29

Font: Elaboració pròpia a partir de la documentació d'Auxilio Social. Arxiu Històric Provincial de Lleida (AHPL).

s'observen algunes dades qualitatives força interessants. Així, per exemple, malgrat que les llars d'infants d'Auxilio Social es destinaven a menors de dotze anys, fins ben entrat l'any 1944, es va registrar un bon nombre d'entrades de nenes de dotze, tretze i catorze anys. D'altra banda, és altament significatiu el fet que no hi hagués cap baixa o sortida fins al 1947, ja que l'extrema precarietat impossibilitava, de ben segur, que les nenes poguessin ser ateses pels pares o altres familiars.

Els motius pels quals ingressaven a les llars són una nítida il·lustració de la indigència social i econòmica imperant. La presència d'òrfenes no és significativa, malgrat que les llars foren creades, en principi, per a aquesta categoria d'infants. La majoria ingressaran per una imprecisa però contundent consideració: «Por no poderla atender». Més de la meitat de les nenes hi foren inscrites per aquest motiu. Acostumava a ser la mare qui feia la sol·licitud, fos perquè tenia molts fills i no estava en condicions de mantenir-los, fos perquè estava treballant fora del domicili familiar. Aquests casos van acompanyats de comentaris com ara «suma miseria», «la madre está sin recursos», «están muy necesitados» o «están en muy malas condiciones». En alguna ocasió, també s'apunta alguna consideració de situacions familiars particularment depriments: «abandono del padre y madre ciega», «ser po-

bres y la madre demente», «ser familia numerosa y el padre haberse quedado viudo». La categoria «Por completo abandono», molt freqüent en els primers anys, es va seguir produint sempre amb una certa regularitat. No és possible saber qui enviava les nenes a les llars, ja que en el registre no consta cap nom. Amb tot, és més que probable que la xifra de nens i nenes abandonats, especialment durant el primer franquisme, fos més gran que el nombre que figurava a Auxilio Social.¹⁶ La degradació de les condicions de vida continuava en els casos de les malalties infeccioses d'alguns pares, sobretot la tuberculosi, símbol emblemàtic de les dures condicions sanitàries i reflex, alhora, dels sobreesforços físics i la deficitària alimentació. Altres casos, no tan nombrosos però sí amb una certa presència, van correspondre a la malaltia de la lepra.

Una categoria quantitativament similar a «Por completo abandono» era «Padre/madre está en la cárcel» o «Mala conducta de la madre» (el 20 % del total). En aquests casos, si ho jutgem per les anotacions en els llibres de registre, era algú aliè a la família qui sol·licitava l'ingrés de la criatura, normalment, l'alcalde o el delegat local de FET y de las JONS, erigit en «tutor preocupat» per les condicions morals de la família. Aquests comentaris, malgrat l'asistematització, tenen elements qualitius que permeten entreveure algunes de les misèries diàries de la població. Així, quan els pares estaven empresonats, eren freqüents les anotacions referides als fills o filles qualificant-los de «pequeños rojos» i «niños a los que enseñaron a odiar». No endebades, la institució manifestava:¹⁷

La pillería y la delincuencia infantil son lógicos resultados del abandono y del vagabundaje que combatimos eficazmente en las comarcas que han sufrido el dominio marxista.

Per tant, l'adoctrinament polític i nacionalcatòlic era molt important. La vida a l'interior de les llars estava marcada per un estil i pràctiques casernaris i pels reiterats actes religiosos.¹⁸ Els vençuts havien de ser vexats, estigmatitzats, per la qual cosa la seua criminalització era bàsica per reforçar la imatge de victòria dels uns i de submissió dels altres.

A partir del 1947, es van iniciar les primeres baixes o sortides. Les nenes (també els nens, en el cas de la llar de Tresp) van començar a ser reclamades pels pares, bàsicament, o per algun familiar, en el cas de les òrfenes. Les raons

¹⁶ Idea reflectida també a l'article C. MIR (2000), «Justicia civil y control moral de la población marginal en el franquismo de postguerra», *Historia Social*, núm. 37, p. 53-72. També a C. MIR (2000), *Vivir es sobrevivir. Justicia, orden y marginación en la Cataluña rural de postguerra*, Lleida, Milenio.

¹⁷ *Obra Nacional Sindicalista de Protección a la Madre y al Niño* (1940), Madrid, Ediciones del Auxilio Social.

¹⁸ Entre els diversos textos que ho aborden, destaco L. SÁNCHEZ BLANCO (2008), «Auxilio Social y la educación de los pobres: del franquismo a la democracia», *Foro de Educación*, núm. 10, p. 133-166.

eren clares i cal buscar-les, prioritàriament, en una millora del context econòmic, cosa que va permetre oferir a les criatures unes condicions de vida més adequades i, alhora, que hi hagués una millora en la salut, en els casos de malalties dels pares. Aquestes noves circumstàncies van fer possible que tinguessin lloc, a partir de llavors, les sortides de forma ininterrompuda.

No obstant això, convé precisar que no hi va haver uniformitat en la categoria de reclamació per part de pares o familiars. En alguns casos, les dificultats o precarietats seguien molt presents, i com que la nena (també en el cas dels nens) ja havia arribat a una certa edat, se la reclamava amb l'objectiu que es convertís en un element més d'ajuda per a l'economia familiar. No van ser aïllats exemples com ara «tener que ayudar a su madre», «tener que ayudar en casa» o «el padre la necesita y la reclama». El fet que, en alguns casos, les condicions socials i econòmiques no van millorar ho demostra la permanència de nenes fins als setze, divuit i, fins i tot, vint anys, quan el límit, segons les normes de la institució, quedava fixat en els dotze. En aquests casos, no van sortir de les llars fins que van trobar feina o foren traslladades a les llars d'aprenents de Barcelona perquè hi aprenguessin un ofici.

Altres circumstàncies, no majoritàries però que es van produir amb una certa constància, van ser els casos de fuga, juntament amb els de «pasa a Maternidad por indisciplina». L'autoritarisme i les arbitrietats justificades amb finalitats «formatives» devien ser, de ben segur, el motiu que ho provocava. No endebades, es tractava d'un univers extremament hermètic, que no permetia cap escletxa, per la qual cosa l'exercici del control moral podia dur-se a terme sense contemplacions.¹⁹

El 1961, les llars de Tàrraga i Tremp van ser clausurades i les nenes i els nens que encara estaven internats van ser traslladats a altres llars de l'Estat espanyol. A partir d'aquesta data, les criatures amb necessitats socials i econòmiques van ser acollides per la Diputació, que assumí gran part de la beneficència duta a terme fins llavors per Auxilio Social. Paulatinament, s'anava produint una substitució assistencial que, en el cas d'altres províncies, es va donar amb l'orga-

nització Càritas, que va iniciar un procés de gran creixement i implantació.

Els intents exemplaritzants de la Ficha Azul: control i adoctrinament

Les seccions d'Auxilio Social es mantenien, en gran manera, gràcies a recaptacions i postulations fetes al carrer periòdicament i que es regien per dues normes bàsiques. D'una banda, l'adquisició d'emblemes d'Auxilio Social era obligatòria per a totes les persones que volguessin anar a un espectacle o local públic durant els dies de postulació; a més, els propietaris no podien permetre l'entrada a ningú que no portés el corresponent emblema, a més de lluir-lo de forma ben visible.²⁰ Era un recurs més dels que s'utilitzaven per mantenir controlada la població. Era un altre dels nivells coercitius de la mateixa realitat basada en el terror amb propòsits desmobilitzadors.

Una altra modalitat de col·lecta era la Ficha Azul, adreçada a famílies benestants que, mensualment, havien de pagar l'obligada contribució. La quantitat mínima era d'1 pesseta, i estava concebuda específicament per al manteniment de Cocinas de Hermandad, Auxilio en frío i els menjadors infantils.

Aquestes col·lectes anaven molt més enllà de la simple recollida de donatius, ja que es concebien com un aparador ideològic i un element socialitzador. Les complidores del Servicio Social, depenent de la Secció Femenina de la Falange, eren les encarregades de realitzar aquesta activitat, tot i que aviat van abandonar-la. La seua delegada nacional, Pilar Primo de Rivera, argumentava que no afavoria la formació de la dona espanyola. En realitat, però, era un reflex dels conflictes existents entre ambdues organitzacions.²¹ El delegat provincial, José María de Porcioles y Colomer, escrivia, el 13 de març de 1942, a la delegació nacional:²²

Carentes de cumplidoras del Servicio Social, hay que acudir a los mercenarios, los cuales piden como mínimo un tanto por ciento que les permita obtener, cualquiera que sea la recaudación, un jornal diario equivalente al que obtendrían con otro oficio.

¹⁹ El menyspreu, així com les coaccions respecte als nens i nenes de la població vençuda, és analitzat a R. VINYES, M. ARMENGOU i R. BELIS (2002), *Els nens perduts del franquisme*, Barcelona, Proa. També a C. GIMÉNEZ (2000), *Paracuellos*, Barcelona, Glénat, un text autobiogràfic sobre el període que l'autor va romandre internat a Auxilio Social. També A. JARNE (2004), «Niños “vergonzantes” y “pequeños rojos”. La población marginal infantil en la Cataluña interior del primer franquismo», *Hispania Nova. Revista de Historia Contemporánea*, núm. 4, p. 25-42.

²⁰ *Normas y orientaciones para delegados locales* (1938), Madrid, Ediciones del Auxilio Social.

²¹ Així es destaca a M. T. GALLEGU (1983), *Mujer, Falange y franquismo*, Madrid, Taurus. També A. JARNE (1991), *La Secció Femenina a Lleida. Els anys «triomfals»*, Lleida, Pagès. Els conflictes entre Auxilio Social i la Secció Femenina de la Falange es van tancar quan, el maig de 1940, es decretà la reorganització del primer, desvinculat definitivament de la Falange femenina i amb una gran autonomia d'acció dins l'entramat de FET y de las JONS.

²² Documentació d'Auxilio Social. AHPL.

En aquesta línia de coaccions, durant aquests anys i els posteriors, sovintejaren les cartes amenaçadores del governador civil, acompanyades de permisos als caps locals de Falange perquè multessin els nombrosos «morosos».

El juliol de 1939, hi havia quaranta-tres poblacions de les comarques de Lleida que cotitzaven la Ficha Azul. Les dades a la comarca de l'Urgell, on destaca l'absència de Tàrrega, eren les que consten a la taula 6.

Taula 6. Recaptació de la Ficha Azul el juliol de 1939

	Altes	Pessetes
Agramunt	38	53
Bellpuig	67	190
Talladell	25	31
Vallbona de les Monges	88	95
Verdú	283	392

Font: Elaboració pròpia a partir de la documentació d'Auxilio Social. Arxiu Històric Provincial de Lleida (AHPL).

Malgrat la pèssima comptabilitat que duïen a terme, es constata que en tots i cadascun dels pobles quedaven importants quantitats pendents de ser cobrades. S'hi van donar nombrosos casos d'insolidaritat social i negligència a l'hora de pagar. Les quantitats recollides significaven una mínima part del total que corresponia, d'acord amb el que s'establia per part de la institució. Puntualment, la institució anotava que, el novembre de 1941, a Tàrrega, la Ficha Azul recaptava unes 2.600 pessetes, mentre que els deutes que acumulava superaven les 8.600. El cas més espectacular és el de la localitat de Verdú: no va recaptar res, per la qual cosa els seus deutes sobrepassaven les 5.500 pessetes. Òbviament, aquesta situació incidia directament en la qualitat dels serveis oferts per la institució, circumstància afegida a laW insuficiència d'ali-

ments subministrats. Per exemple, les instal·lacions destinades a acollir les seccions d'Auxilio Social no disposaven d'una infraestructura mínimament digna i eficaç. Tot i que Auxilio Social especificava que els locals i, particularment, els serveis sanitaris havien d'ocupar un lloc preferent en el programa de necessitats, la gran majoria dels edificis eren vells, humits i, com la resta de les construccions, estaven semiderruïts pels efectes de la guerra. En una carta adreçada a la delegació nacional, datada el 17 d'abril de 1939, el delegat provincial explicava:²³

Las Delegaciones Provinciales ocupan para sus oficinas casas poco adecuadas al objeto, sus almacenes, garage [sic], etc., y las Cocinas de Hermandad y Comedores tampoco son generalmente apropiados a los fines a que van destinados.

En definitiva, les dificultats de tot tipus dibuixaven un panorama social profundament desvertebrat. Tot i l'existència d'algunes espurnes de resistència,²⁴ aquesta profunda desarticulació fou clau en el procés de consolidació de la dictadura. En aquestes circumstàncies, no fou estrany que, en plena reconstrucció de la societat de postguerra, comencés a tenir lloc discretament un procés migratori interior, de les zones rurals de Catalunya cap a les urbanes.²⁵ Abans que es produïssin els importants canvis socioeconòmics de final dels anys cinquanta, molts dels que havien sortit de la guerra com a vençuts, cansats del menyspreu, les coaccions socials i la repressió més o menys encoberta de què eren objecte en les respectives localitats, van iniciar ja a la segona meitat dels anys quaranta un èxode les motivacions del qual anaven molt més enllà de les urgències econòmiques. Volien deixar de ser pobres. Però també necessitaven deixar de sentir-se vençuts.

²³ Documentació d'Auxilio Social. AHPL.

²⁴ Segons assenyala un informe del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), el 1949, a la comarca de l'Urgell, el partit tenia onze militants, distribuïts entre Anglesola (7), la Fuliola (1), Tàrrega (2) i la Guàrdia (1). Reben periòdicament la publicació *Treball*, l'òrgan d'expressió del partit. Recollit a *Cuestiones de organización. Informe de Agustín* (1949), Madrid, Archivo Histórico del Partido Comunista de España. Citat a A. JARNE i P. JUVILLÀ (2014), *El PSUC a les terres de Lleida, 1936-1986*, Lleida, Pagès. També cal afegir la impressió a Tàrrega, clandestinament entre el 1951 i el 1952, de la revista *Ressò*, d'orientació inequívocament cristiana, amb marcada tendència literària i que, pel fet de ser escrita en català, va ser considerada «catalanista-separatista [...] con contenido altamente anti-español»; dirigida per mossèn Ramon Muntanyola Llorach, rector de la parròquia dels Omells de Na Gaia, era distribuïda a Barcelona però impresa i editada a la impremta de Francesc Camps Calmet, exmilitant de la Lliga Catalana. Més extensament, a A. JARNE (1998), *L'oposició al franquisme a Lleida*, Lleida, Pagès.

²⁵ Segons l'Estadística Municipal de Barcelona del 1945, la procedència majoritària dels immigrants entre els anys 1940 i 1945 corresponia a la resta de Catalunya, concretament, 28.334 persones sobre un total de 100.000, una xifra molt superior a la de les persones procedents d'Andalusia.

